

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۱ / ۵ / ۲۲

روزانه‌های دانشکده الهیات قم
شماره ۱۳۸۱

دانشگاه قم
دانشکده الهیات
پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

موضوع

ادب در گفتار و رفتار امام علی (ع)

استاد راهنما
دکتر محمد کاظم شاکر

استاد مشاور
حجة الاسلام والمسلمین محمد علی تجری

نگارنده
علی نبی زاده

بهار ۱۳۸۱

۴۱۶۳۲

شماره: ۱۱۷۵
تاریخ: ۱۳۸۹ / ۳ / ۶
پوست: _____

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه قم

دانشگاه قم

صور تجلسه دفاع

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه

کارشناسی ارشد:

آقای: علی بنی زاده در رشته: علوم قرآن و حدیث
محلتم

تحت عنوان: ارب در لغت و معنا و رسم الخط (۲۴)

با حضور استاد راهنما و هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ: ۸۱/۳/۹۰ تشکیل

۱۳۸۹ / ۳ / ۶

و با موفقیت دفاع گردید.

نمره با عدد: ۱۹ با امتیاز: عالی بسیار خوب خوب قابل قبول غیر قابل قبول

نمره با حروف: ..... دریافت نمود.

۱- استاد راهنما: دکتر شاکر

۲- استاد مشاور: حجة الاسلام والمسلمین نجفی

۳- اساتید ناظر: دکتر موب

۴- تحصیلات تکمیلی: دکتر موب

«يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَّا الضُّرَّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُرْجَاةٍ
فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي
الْمُتَّصِدِّقِينَ» (يوسف/ ٨٨)

هدیه:

به آستان مقدس عزیز مصر وجود، سرّ مکنون الهی، حضرت مهدی
موعود (عجل الله تعالی فرجه) و به روح مطهر سرباز فداکارش، برادر
شهیدم، محرمعلی نبی زاده، سپاهی دلاوری که با ایثار خونس خفتگان
را از خواب غفلت بیدار کرد.

من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق

تشکر و قدردانی:

با تقدیر از تمام کسانی که اینجانب را در طرح و تهیه و نگارش این پایان نامه مساعدت نموده و در طول زندگی با گفتار و رفتارشان ادبم آموخته‌اند به ویژه:

- اساتید محترم گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه قم

- استاد محترم راهنما، جناب آقای دکتر محمد کاظم شاکر

- استاد محترم مشاور، حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای محمد علی تجری
اداره محترم تحصیلات تکمیلی و کتابخانه دانشگاه قم و واحد محترم رایانه و

کتابخانه تخصصی علوم قرآن و حدیث آیت الله سیستانی

و نیز از پدر فداکار و مادر دلسوزم که همواره مشوق من به کسب علم و دانش

بودند.

و همچنین از همسر و فرزندانم فاطمه و امیر حسین که رنج و تعب فراوان دوران

تحصیل را کریمانه تحمل نمودند سپاسگزارم.

چکیده

این رساله تحت عنوان «ادب در گفتار و رفتار امام علی علیه السلام» بر آن است که دیدگاه ایشان را در این زمینه بیان نماید.

این رساله شامل سه فصل به شرح ذیل است:

فصل اول کلیات: این فصل شامل موارد ذیل است: بیان مسأله، پیشینه تحقیق، اهمیت موضوع، روش تحقیق، تعریف موضوع تحقیق، معنای اصطلاحی ادب در روایات، کاربرد ادب در روایات، ادب در قرآن.

فصل دوم: روایات امام علی علیه السلام در باره ادب و آداب. این فصل دارای دو بخش است، بخش اول در باره روایات امام علی علیه السلام، در باره ادب و اهمیت آن و روش‌های تأدیب و تربیت فرزندان، شرافت و فضیلت ادب و... است و بخش دوم در مورد آداب مختلف با استفاده از گفتار و رفتار مولا علی علیه السلام است. در این دو بخش ۲۸۶ روایت در چهار باب بیان شده است.

فصل سوم: تجزیه و تحلیل روایات: این فصل شامل نه بخش است، که در باره ارزش و اهمیت ادب و رابطه اخلاق و ادب و رابطه عقل و ادب، انواع ادب، شیوه‌های تربیتی و تأدیبی و پرهیز از آداب زشت و ادب در رفتار امام علی علیه السلام بحث می‌کند.

کلیدواژه‌ها

ادب، آداب، تأدیب، تربیت، اخلاق، سنن، رسوم، سخنان امام علی علیه السلام

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

۲	پیشگفتار
۴	۱-۱- بیان مسأله
۴	۲-۱- پیشینه موضوع
۴	۳-۱- اهمیت موضوع
۴	۴-۱- روش تحقیق
۵	۵-۱- تعریف موضوع تحقیق
۵	۶-۱- معنای لغوی ادب
۱۰	۷-۱- تعریف اصطلاحات: آداب، رسوم، سنن
۱۰	۸-۱- تعریف رسوم
۱۰	۹-۱- تعریف سنن
۱۱	۱۰-۱- رابطه «ادب» و «اخلاق»
۱۲	۱-۱۰-۱- تعریف اخلاق از نظر لغت
۱۳	۱۱-۱- رابطه ادب با تعلیم و تربیت
۱۴	۱-۱۱-۱- مراد از تربیت در اسلام
۱۷	۱-۲-۱- معنای اصطلاحی ادب در روایات
۱۹	۲-۲-۱- کاربرد ادب در روایات
۱۹	۳-۲-۱- کاربرد ادب به صورت «فعل»
۲۱	۳-۲-۱- ادب در قرآن کریم
۲۱	۱-۳-۲-۱- معنای ادب الهی
۲۲	۲-۳-۲-۱- ادب انبیاء در برابر خداوند متعال
۲۴	۳-۳-۲-۱- عدم تکلف در ادب پیامبران
۲۵	۴-۳-۲-۱- نشانه‌های متکلف
۳۰	۵-۳-۲-۱- ادب انبیاء در معاشرت با مردم
۳۱	۶-۳-۲-۱- ادب در محضر حق (تعظیم قوانین و شعائر الهی)
۳۱	۷-۳-۲-۱- مراعات ادب حضور پیامبر ﷺ
۳۴	۸-۳-۲-۱- ادب در محضر پیامبر ﷺ در حال ممات

۳۵	..... ۱-۲-۳-۹- عدم رعایت ادب محضر پیامبر ﷺ و حبط عمل
۳۶	..... ۱-۲-۳-۱۰- ادب شرط اصلی آموزش و فراگیری علم
۳۷	..... ۱-۲-۳-۱۱- آداب معاشرت در قرآن
۳۷	..... ۱- اجازه و سلام هنگام ورود به منزل دیگران
۳۹	..... ۲- سلام از آداب مهم اسلامی
۴۰	..... ۳- آداب مجلس
۴۱	..... ۴- عدم حضور عبدالرحمن در مجالس لهو و لعب
۴۱	..... ۵- نجوا و آداب مجلس
۴۲	..... ۶- آداب مهمانی
۴۲	..... ۷- وظائف مهمان
۴۴	..... ۸- آداب سخن گفتن در نصایح لقمان
۴۵	..... ۹- آداب راه رفتن در نصایح لقمان

فصل دوم: ادب و آداب در روایات امام علی(ع)

۴۸	..... مقدمه
۴۹	..... ۲-۱- راه رسیدن به ادب
۵۰	..... ۲-۱-۱- معنی ادب
۵۲	..... ۲-۱-۲- «بهترین ادب»
۵۳	..... ۲-۲- اهمیت و ارزش ادب
۵۸	..... ۲-۳- نکاتی که در تربیت باید رعایت شود
۵۹	..... ۲-۴- تربیت و پاداش آن
۶۰	..... ۲-۵- پیامبر اسلام ﷺ تربیت شده خداست
۶۱	..... ۲-۶- مؤدب شدن به آداب الهی
۶۲	..... ۲-۷- تأدیب خداوند
۶۳	..... ۲-۸- ادب شریف‌ترین حسب و خصلت
۶۶	..... ۲-۹- آثار و نتایج ادب و بی‌ادبی
۷۰	..... ۲-۱۰- عقل و ادب مکمل یکدیگرند
۷۲	..... ۲-۱۱- ادب از طلا و نقره ارزنده‌تر است
۷۳	..... ۲-۱۲- دستاورد ادب
۷۴	..... ۲-۱۳- اولویت خودسازی در قیاس با تأدیب دیگران
۷۵	..... ۲-۱۴- نقش مهم سران حکومت در ادب و فرهنگ جامعه

- ۷۵-۲-۱۵- آداب معاشرت با گروه‌های مختلف.....
- ۷۸-۲-۱۶- ضرورت ترک آداب و رسوم جاهلی.....
- ۷۹-۲-۱۷- ارزش ادب و خودسازی.....
- ۸۰-۲-۲- نمونه‌هایی از آداب در روایات امام علی علیه السلام.....
- ۸۰-۲-۱۸- آداب خواب.....
- ۸۱-۲-۱۹- آداب مسافرت.....
- ۸۴-۲-۲۰- آداب جنگ و جهاد.....
- ۸۵-۲-۲۰-۱- مهلت دادن به دشمن و دعوت به قرآن.....
- ۸۶-۲-۲۱- آداب نامگذاری.....
- ۸۶-۲-۲۲- آداب ازدواج.....
- ۸۷-۲-۲۲-۱- ثواب خدمت به همسر.....
- ۸۹-۲-۲۳- آداب غذا خوردن.....
- ۹۰-۲-۲۳-۱- آداب نشستن بر سر سفره.....
- ۹۳-۲-۲۳-۲- قبول کردن دعوت یهود و نصاری برای طعام.....
- ۹۴-۲-۲۳-۳- دمیدن در غذا و آب مکروه است.....
- ۹۴-۲-۲۴- آداب نوره کشیدن و ارزش آن.....
- ۹۵-۲-۲۵- آداب تلاوت قرآن.....
- ۹۶-۲-۲۶- آداب دعا.....
- ۹۹-۲-۲۷- آداب تجارت.....
- ۱۰۰-۲-۲۸- آداب قضاوت.....
- ۱۰۲-۲-۲۹- آداب تخلی (قضای حاجت).....
- ۱۰۳-۲-۳۰- آداب وضو گرفتن و ارزش آن.....
- ۱۰۵-۲-۳۱- فضیلت نماز و آداب آن.....
- ۱۰۷-۲-۳۲- آداب اذان و اقامة.....
- ۱۰۸-۲-۳۳- آداب رکوع و سجود.....
- ۱۰۹-۲-۳۴- زیارت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و آداب آن.....
- ۱۱۰-۲-۳۵- ادب مأموران جمع‌آوری مالیات.....
- ۱۱۰-۱- الجبابة و الاخلاق الاجتماعية.....
- ۱۱۱-۲- حماية حقوق الحيوانات.....
- ۱۱۲- ترجمه نامه ۲۵.....
- ۱۱۲-۱- اخلاق اجتماعی کارگزاران اقتصادی.....
- ۱۱۴-۲- حمایت از حقوق حیوانات.....
- ۱۱۵-۲-۳۶- ادب زبان.....
- ۱۱۶-۲-۳۷- ادب روزه‌دار.....

۱۱۶	..... ۲-۲-۳۸- آداب تعلیم و تعلم
۱۱۸	..... ۲-۲-۳۹- آداب سؤال کردن

فصل سوم: تجزیه و تحلیل روایات

۱۲۰	..... مقدمه
۱۲۰	..... ۳-۱- ارزش و اهمیت ادب
۱۲۲	..... ۳-۱-۱- تأثیر «اسم» در شخصیت افراد
۱۲۳	..... ۳-۱-۲- نقش والدین در تربیت فرزند
۱۲۶	..... ۳-۲- رابطه اخلاق و ادب
۱۲۷	..... ۳-۲-۱- تأثیر ظاهر بر باطن (رابطه حلم و ادب)
۱۲۹	..... ۳-۲-۲- تأثیر باطن بر ظاهر
۱۳۰	..... ۳-۲-۳- روش تحمیل به نفس
۱۳۲	..... ۳-۳- رابطه عقل و ادب
۱۳۵	..... ۳-۴- راه رسیدن به ادب
۱۳۶	..... ۳-۴-۱- مفهوم خودشناسی
۱۳۷	..... ۳-۴-۲- ضرورت خودشناسی
۱۳۹	..... ۳-۴-۳- کرامت نفس در قرآن و روایات
۱۴۰	..... ۳-۴-۴- معنای کرامت
۱۴۱	..... ۳-۴-۵- ویژگیهای انسان کریم
۱۴۱	..... ۱- خویشتن‌داری
۱۴۲	..... ۲- نرم خوئی
۱۴۲	..... ۳- پای‌بندی به عهد و پیمان
۱۴۲	..... ۴- آبروداری
۱۴۳	..... ۵- احسان
۱۴۳	..... ۶- عفو و گذشت
۱۴۶	..... ۳-۵- انواع ادب
۱۴۶	..... ۳-۵-۱- ادب انسان در مقابل خداوند
۱۴۷	..... ۳-۵-۱-۱- ادب جوانحی و قلبی
۱۴۸	..... ۳-۵-۱-۲- ادب جوارحی
۱۵۰	..... ۳-۵-۱-۲-۱- ادب زبان
۱۵۲	..... ۳-۵-۱-۲-۲- دشنام و بدزبانی در آیات و روایات

۱۵۸	.....	۳-۵-۲- ادب انسان در مقابل هموعان
۱۵۸	.....	۳-۵-۳- ادب انسان نسبت به نعمتهای خداوند
۱۶۰	.....	۳-۶-۶- مراحل عمر انسان از جهت ادب پذیری
۱۶۱	.....	۳-۶-۱- دوران ضعف نخست (دوره طفولیت)
۱۶۱	.....	۳-۶-۱-۱- هفت ساله اول: مرحله کودکی، سیادت و فعالیت
۱۶۳	.....	۳-۶-۱-۲- هفت ساله دوم: مرحله تکلیف، تعلیم و تربیت
۱۶۳	.....	۳-۶-۱-۳- هفت ساله سوم: مرحله بلوغ و رشد و قوت (وزارت و مشاورت)
۱۶۴	.....	۳-۶-۱-۳-۱- ویژگیهای مرحله بلوغ و رشد
۱۶۵	.....	۳-۶-۱-۴- مرحله اعتدال:
۱۶۵	.....	۳-۶-۱-۵- مرحله اعتلا:
۱۶۶	.....	۳-۶-۱-۶- دوران ضعف نهایی (سالخوردگی و کهنسالی):
۱۶۶	.....	۳-۷-۷- شیوه‌های تربیتی و تأدیبی
۱۶۷	.....	۳-۷-۱- روش الگویی:
۱۶۹	.....	۳-۷-۲- روش محبت و مهرورزی
۱۷۰	.....	۳-۷-۳- روش تکریم شخصیت
۱۷۳	.....	۳-۷-۴- روش تشویق و تنبیه
۱۷۷	.....	۳-۷-۵- تنبیهات غیربدنی منفی
۱۷۸	.....	۳-۷-۶- جانشین‌های تنبیه بدنی:
۱۷۹	.....	۳-۷-۶-۱- هبه و محروم سازی:
۱۸۰	.....	۳-۸-۸- پرهیز از آداب زشت
۱۸۲	.....	۳-۸-۱- ممانعت امام <small>علیه السلام</small> از پیاده‌روی رئیس قبیله
۱۸۳	.....	۳-۸-۲- توصیه‌های امام <small>علیه السلام</small> به فرزندش در باره آداب معاشرت
۱۸۴	.....	۳-۹-۹- ادب در رفتار امام علی <small>علیه السلام</small>
۱۹۰	.....	۳-۹-۱- ادب و اخلاق امام علی <small>علیه السلام</small> و روش برخورد ایشان با مخالفان
۱۹۱	.....	۳-۹-۲- ادب امیرالمؤمنین در برابر رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small>
		☐ ☐ ☐ ☐
۱۹۳	.....	چکیده انگلیسی
		☐ ☐ ☐ ☐
۱۹۵	.....	فهرست منابع و مآخذ
		☐ ☐ ☐ ☐

فصل اول

کلیات

پیشگفتار

بدون شک یکی از ابعاد وجود انسان، بُعد اخلاقی و تربیتی اوست، در آیات و روایات به این مسئله پرداخته شده است و در این زمینه کتب ارزشمندی از علمای بزرگ به رشته تحریر درآمده است که ما را از پرداختن به این موضوع و مسائل مختلف آن بی‌نیاز می‌کند. ولی یکی از زیرمجموعه‌های امور اخلاقی، موضوع «ادب» است که کمتر مورد توجه قرار گرفته است، لذا در این تحقیق سعی شده است با استفاده از بیانات ارزشمند امیرمؤمنان علیه السلام در نهج البلاغه و دیگر کتب روایی، دیدگاه آن حضرت در باره «ادب» مورد بررسی قرار گیرد، که کمال انسان ادب اوست، امیرالمؤمنین علیه السلام در روایتی به ادب پیامبر صلی الله علیه و آله و ادب خود و ادب مؤمنان اشاره می‌کند، روایت زیر از علی علیه السلام به این مسئله پرداخته است: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَدَبُهُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ وَهُوَ أَدَبُنِي وَأَنَا أُوَدِّبُ الْمُؤْمِنِينَ وَأُورِثُ الْأَدَبَ الْمَكْرَمِينَ^(۱)؛ پیامبر اسلام را خداوند مؤدب نمود و او مرا مؤدب کرد و من مؤمنان را مؤدب می‌کنم و برای بزرگواران ادب را به ارث می‌گذارم». طبق این روایت و روایات دیگر، انبیاء عظام الهی و در رأس آنها نبی اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام مؤدب شده به آداب و دستورات الهی‌اند، و آنها پیروان خود را به این آداب مزین می‌نمایند.

۱- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، المكتبة الإسلامية، چاپ دوم، بی تا، ج ۷۷، ص ۲۶۷.

جلال‌الدین مولوی معتقد است که انسان بی‌ادب از لطف و فیض الهی محروم است:

از خدا جویم توفیق ادب	بی‌ادب محروم ماند از فیض رب
بی‌ادب تنها نه خود را داشت بد	بلکه آتش در همه آفاق زد
مآنده از آسمان در می‌رسید	بی‌شراء و بیع و بی‌گفت و شنید
در میان قوم موسی چند کس	بی‌ادب گفتند کو سیر و عدس
منقطع شد مآنده از آسمان	ماند رنج و زرع و بیل و داسمان
باز عیسی چون شفاعت کرد حق	خوان فرستاد و غنیمت بر طبق
مآنده از آسمان شد عآنده	چون که گفت أنزل علینا مآنده
باز گستاخان ادب بگذاشتند	چون گدایان زلها برداشتند
ابر بر ناید پی منع زکات	وز زنا افتد و با اندر جهات
هر چه بر تو آید از ظلمات غم	آن زبی باکی و گستاخی است هم
هر که بی‌باکی کند در راه دوست	رهزن مردان شد و نامرد اوست
از ادب پر نور گشته است این فلک	وز ادب معصوم و پاک آمد ملک
بد زگستاخی کسوف آفتاب	شد عزازیلی زجرات ردّ باب
هر که گستاخی کند اندر طریق	گردد اندر وادی حیرت غریق

پس علی علیه السلام به پیروان خود آداب الهی را آموزش می‌دهد و لذا فرموده است: «من تأدّب بأدب الله عزّوجلّ أدّاه الی الفلاح الدائم؛ یعنی هر کس به آداب خداوند بزرگ مؤدّب شود او را به رستگاری جاوید رساند». پس آنچه در این نوشتار می‌خوانیم آدابی است از علی علیه السلام که به عنوان میراث ایشان در اختیار ما قرار گرفته است.

۱-۱- بیان مسأله

ادب انسان نشانه عقل و خرد و کمال وی است، لذا این تحقیق بر آن است که دیدگاه امیرمؤمنان علیه السلام را در باره ادب و آداب تبیین نماید و انسان مؤدب را معرفی کند.

۱-۲- پیشینه موضوع

در خصوص موضوع (جایگاه ادب در گفتار و رفتار علی علیه السلام) تا جایی که نگارنده جستجو نموده است کتاب و یا پایان نامه‌ای مستقل تدوین و تألیف نشده است و حتی در این باره مقاله‌ای نیز نوشته نشده است.

۱-۳- اهمیت موضوع

شناخت ادب در گفتار و رفتار امیرالمؤمنین علیه السلام از چند جهت اهمیت دارد، از طرفی، دیدگاه آن حضرت در باره ادب را هم از نهج البلاغه و هم در کتب دیگر خواهیم شناخت و نیز با آداب عملی ایشان آشنا می‌شویم.

از طرف دیگر برخوردهای به ظاهر متفاوت که از امیرمؤمنان علیه السلام چه در نهج البلاغه و چه در دیگر کتب روایی مشاهده و ملاحظه می‌کنیم دلایل آنها برای ما روشن خواهد شد، و نیز ادبی را که ایشان در مقابل پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله از خود نشان می‌دادند و کمال عقل و خرد خود را به اثبات رسانیده است خواهیم شناخت.

۱-۴- روش تحقیق

در فراهم کردن این رساله به کتابهای نهج البلاغه، غررالحکم و دررالکلم و کتب